

**BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN**

ĐOÀN ĐỨC HẢI

**TIỂU THUYẾT VỀ ĐỀ TÀI XÂY DỰNG
CHỦ NGHĨA XÃ HỘI TRONG VĂN XUÔI
MIỀN BẮC GIAI ĐOẠN 1960-1975**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGỮ VĂN

THÁI NGUYÊN - 2013

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN

ĐOÀN ĐỨC HẢI

**TIỂU THUYẾT VỀ ĐỀ TÀI XÂY DỰNG
CHỦ NGHĨA XÃ HỘI TRONG VĂN XUÔI
MIỀN BẮC GIAI ĐOẠN 1960-1975**

Chuyên ngành: VĂN HỌC VIỆT NAM
Mã số: 62.22.01.21

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGỮ VĂN

Người hướng dẫn khoa học: 1. GS. Phong Lê
2. PGS.TS. Phạm Mạnh Hùng

THÁI NGUYÊN - 2013

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu, kết quả được nêu trong luận án là trung thực và chưa được ai công bố trong bất kỳ công trình khoa học nào. Nếu sai, tôi hoàn toàn chịu trách nhiệm.

Thái Nguyên, tháng năm 2013

TÁC GIẢ LUẬN ÁN

ĐOÀN ĐỨC HẢI

LỜI CẢM ƠN

Tôi xin bày tỏ lòng kính trọng và biết ơn sâu sắc tới những thầy giáo đáng kính đã tận tình hướng dẫn và động viên tôi trong suốt quá trình thực hiện luận án này.

Tôi xin gửi lời cảm ơn chân thành tới cơ sở đào tạo đã tạo điều kiện để tôi hoàn thành khóa học và trình bày luận án này.

Tôi cũng xin gửi lời cảm ơn đến các đồng nghiệp của tôi đã chia sẻ nhiều tư liệu và kinh nghiệm quý báu liên quan đến vấn đề nghiên cứu của luận án.

Tôi cũng xin bày tỏ lòng biết ơn tới gia đình, người thân đã động viên và giúp đỡ tôi trong quá trình hoàn thành luận án.

Xin chân thành cảm ơn!

Thái Nguyên, tháng năm 2013

TÁC GIẢ LUẬN ÁN

ĐOÀN ĐỨC HẢI

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN	i
LỜI CẢM ƠN	ii
MỤC LỤC	iii
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài.....	1
2. Mục đích nghiên cứu.....	3
3. Nhiệm vụ nghiên cứu	5
4. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu	5
5. Phương pháp nghiên cứu.....	6
6. Đóng góp mới.....	6
7. Cấu trúc luận án	7
Chương 1. TỔNG QUAN VỀ LỊCH SỬ VẤN ĐỀ NGHIÊN CỨU VÀ DIỆN MẠO VĂN XUÔI MIỀN BẮC GIAI ĐOẠN 1960-1975.....	8
1.1. Lịch sử vấn đề nghiên cứu	8
1.1.1. Thời kỳ 1960 - 1986	8
1.1.2. Thời kỳ sau 1986	12
1.2. Hoàn cảnh lịch sử và tình hình văn học giai đoạn 1960-1975	15
1.2.1. Đời sống chính trị - xã hội	15
1.2.2. Tình hình văn học	17
1.2.3. Phương pháp sáng tác hiện thực xã hội chủ nghĩa.....	19
1.3. Khái quát diện mạo tiểu thuyết về đề tài xây dựng chủ nghĩa xã hội ở miền Bắc giai đoạn 1960-1975	26
1.3.1. Những tác giả và tác phẩm tiêu biểu.....	26
1.3.2. Một số tác phẩm bị phê phán hoặc có dư luận trái chiều	30
TIỂU KẾT	32

Chương 2. NHỮNG CẢM HỨNG CHÍNH GẮN VỚI CHẤT LIỆU PHẢN	
 ÁNH VÀ THẾ GIỚI NHÂN VẬT TRONG CÁC KHUYNH	
 HƯỚNG MIÊU TẢ CỦA TIỂU THUYẾT.....	34
2.1. Những cảm hứng chính.....	35
2.1.1. Cảm hứng ngợi ca gắn với sự nghiệp cải tạo xã hội chủ nghĩa và xây	
dựng chủ nghĩa xã hội trong tiểu thuyết.....	35
2.1.2. Cảm hứng trữ tình ám áp, nồng đậm gắn với đề tài hậu phương lớn	
của tiền tuyến lớn.....	58
2.1.3. Cảm hứng phê phán hướng vào những bất ổn trong đời sống xã hội	
dẫn tới những “tai nạn nghề nghiệp”.....	65
2.2. Thế giới nhân vật trong các khuynh hướng miêu tả của tiểu thuyết... ..	72
2.2.1. Nhân vật chính diện và các phẩm chất tích cực làm nên gương mặt	
con người mới - nhân vật trung tâm của văn học hiện thực xã hội	
chủ nghĩa.....	73
2.2.2. Nhân vật phản diện với các yếu tố tiêu cực hoặc đi ngược với yêu	
cầu xây dựng con người mới và con đường đi lên chủ nghĩa xã hội.....	78
2.2.3. Nhân vật trung gian gồm cả hai mặt tích cực - tiêu cực phản ánh thế	
giằng co giữa riêng và chung, tư hữu và công hữu, cá nhân và tập thể.....	85
TIỂU KẾT.....	91
Chương 3. NHỮNG PHƯƠNG DIỆN CƠ BẢN CỦA NGHỆ THUẬT	
 TIỂU THUYẾT VỀ ĐỀ TÀI XÂY DỰNG CHỦ NGHĨA XÃ	
 HỘI GIAI ĐOẠN 1960-1975.....	92
3.1. Kết cấu tiểu thuyết gắn với điểm nhìn không gian - thời gian và mô	
 típ miêu tả.....	92
3.1.1. Điểm nhìn không gian.....	93
3.1.2. Điểm nhìn thời gian.....	98
3.1.3. Các mô típ miêu tả.....	102

3.2. Xung đột tiểu thuyết và các kiểu mâu thuẫn - xung đột	108
3.2.1. Các hình thái xung đột và phương thức biểu hiện	108
3.2.2. Diễn biến và kết thúc xung đột	117
3.3. Nghệ thuật xây dựng nhân vật	118
3.3.1. Xây dựng tính cách điển hình trong hoàn cảnh điển hình.....	119
3.3.2. Miêu tả con người trước các thử thách và trong các mối quan hệ xã hội.....	121
3.3.3. Chú trọng hành động hơn nội tâm.....	124
3.4. Ngôn ngữ và giọng điệu	126
3.4.1. Ngôn ngữ nhân vật và ngôn ngữ tác giả.....	126
3.4.2. Giọng điệu chủ âm và phối hợp.....	140
TIỂU KẾT	145
KẾT LUẬN	147
NHỮNG BÀI BÁO LIÊN QUAN ĐẾN LUẬN ÁN ĐÃ ĐƯỢC CÔNG BỐ	151
DANH MỤC TIỂU THUYẾT ĐƯỢC CHỌN ĐỂ KHẢO SÁT, ĐỐI CHIẾU XẾP THEO NĂM XUẤT BẢN VÀ XẾP THEO ĐỀ TÀI	152
TÀI LIỆU THAM KHẢO	155

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Tiểu thuyết Việt Nam thời kỳ 1945-1975 đã đạt được những thành tựu đáng kể trên cả hai phương diện nội dung tư tưởng và hình thức nghệ thuật. Hiện thực cách mạng 30 năm đã dành một sự ưu đãi rất lớn cho văn xuôi. Cuộc kháng chiến chống Pháp, cuộc kháng chiến chống Mỹ, công cuộc xây dựng chủ nghĩa xã hội (CNXH) ở miền Bắc và cuộc cách mạng dân tộc dân chủ ở miền Nam đã đem lại cho các nhà văn một khối lượng đề tài vô cùng phong phú, những cốt truyện hấp dẫn đầy kịch tính, những con người có tính cách độc đáo và đời sống nội tâm sâu sắc. Xét theo tiến trình văn học thì đây là thời kỳ có ý nghĩa quan trọng bởi đã xuất hiện hàng loạt tiểu thuyết thuộc loại tầm cỡ, đưa nghệ thuật tiểu thuyết Việt Nam tới những thành tựu nhất định (tính đến thời điểm 1975). Sau 15 năm phát triển từ 1945 đến 1960, trong khoảng 15 năm (1960-1975), chúng ta đã có những bộ tiểu thuyết nhiều tập, chững chạc, bề thế, khái quát cả một thời kỳ lịch sử dài, trải ra trên một bối cảnh rộng lớn về không gian và thời gian, soi sáng vận mệnh và con đường đi của nhiều số phận; những bộ tiểu thuyết hiện thực xã hội chủ nghĩa (XHCHN) có quy mô lớn, vừa là tiểu thuyết sử thi vừa là tiểu thuyết tâm lý, vừa là tiểu thuyết tính cách, tiểu thuyết sự kiện và tiểu thuyết luận đề; đã khép lại một thời kỳ văn học mang đặc trưng của thời đại chiến tranh cách mạng.

- Mốc thời gian 1960 có nhiều ý nghĩa trong lịch sử xã hội cũng như trong văn học. Trong lịch sử văn học Việt Nam sau 1945, thời kỳ 1960-1975 có những chuyển đổi quan trọng trong nội dung và nghệ thuật. Đây là thời kỳ được mở đầu với Đại hội Đảng lần thứ III - năm 1960, vạch ra Cương lĩnh xây dựng chủ nghĩa xã hội và kế hoạch 5 năm lần thứ nhất; thời kỳ cả nước tiến hành song song hai nhiệm vụ chiến lược. Một là tiến hành và đưa cuộc chiến đấu chống Mỹ - nguy trên cả hai miền đến thắng lợi cuối cùng với Đại thắng mùa Xuân năm 1975, giải phóng hoàn toàn miền Nam, thống nhất nước nhà. Và, hai là - xây dựng chủ nghĩa xã hội trong hoàn cảnh thời chiến nhằm bảo vệ và xây dựng miền Bắc vững mạnh, đưa lại cơm áo, hạnh phúc cho mọi tầng lớp nhân dân lao động. Trong hai nhiệm vụ đó thì nhiệm vụ chống Mỹ, giải phóng miền Nam đã được thực hiện trọn vẹn, nhưng

nhệm vụ xây dựng chủ nghĩa xã hội vẫn còn phải tiếp tục trên cả hai miền Bắc - Nam. Với độ lùi của thời gian và dưới ánh sáng của công cuộc Đổi mới - khởi động từ 1986 thì sự nghiệp xây dựng chủ nghĩa xã hội trong hơn 15 năm, kể từ sau 1960 đã bộc lộ nhiều sai lầm buộc dân tộc phải định hướng lại trên tinh thần “lấy dân làm gốc” và “nhìn thẳng vào sự thật, đánh giá đúng sự thật, nói rõ sự thật”.

Trong bối cảnh lịch sử - chính trị - xã hội như vậy, văn học nói chung và tiểu thuyết Việt Nam nói riêng đã kịp thời phản ánh thông qua tác phẩm những chuyển biến, những sự kiện lớn của dân tộc và thời đại. Theo thống kê sơ bộ, thời kỳ từ năm 1960 đến năm 1975 có khoảng 50 tiểu thuyết của 30 tác giả viết về đề tài xây dựng CNXH ở miền Bắc. Các sáng tác này đã có những đóng góp lớn trên cả hai phương diện chính trị - xã hội và văn chương, góp phần làm phong phú thêm kho tàng văn học Việt Nam hiện đại trong tiến trình chung của văn học nước nhà. Tuy nhiên, do nhiều nguyên nhân, một thời gian dài chúng ta còn ít trở lại việc khảo sát và đánh giá những sáng tác thuộc khu vực này hoặc có xem xét đánh giá thì cũng chỉ mang tính chất một chiều và mang nặng âm hưởng chính trị - xã hội với một hệ quy chiếu đậm tính chất xã hội học chứ chưa đi đến cái nhìn tổng thể về đặc trưng và cấu trúc thể loại của tiểu thuyết thời kỳ này.

So sánh với tiểu thuyết thời kỳ trước 1945 thì tiểu thuyết 1945-1975 nói chung và tiểu thuyết 1960-1975 nói riêng đã có sự thay đổi sâu sắc về nội dung thể tài và nguyên tắc xây dựng hình thức thể loại. Tiểu thuyết hiện thực XHCN Việt Nam ở thời kỳ này (*Cửa biển*- Nguyễn Hồng, *Vỡ bờ*- Nguyễn Đình Thi, *Vùng trời*- Hữu Mai...) đã bắt đầu một bước tổng hợp mới giữa các yếu tố sử thi, kịch và trữ tình. Một cấu trúc tiểu thuyết mới xuất hiện - mô hình tiểu thuyết sử thi hoá - trong đó các tiểu thuyết viết về đề tài xây dựng chủ nghĩa xã hội ở miền Bắc nở rộ với hàng loạt tác phẩm như *Xung đột* (Nguyễn Khải), *Những người thợ mỏ* (Võ Huy Tâm), *Vào đời* (Hà Minh Tuân), *Bão biển*, *Đất mặn* (Chu Văn), *Đất làng* (Nguyễn Thị Ngọc Tú), *Ao làng* (Ngô Ngọc Bội) ... đã đáp ứng được một phần yêu cầu của cách mạng và nhu cầu mới của bạn đọc.

Trước thực tế như vậy, chúng tôi mạnh dạn chọn đề tài nghiên cứu *Tiểu thuyết về đề tài xây dựng chủ nghĩa xã hội trong văn xuôi miền Bắc giai đoạn 1960-1975*

với mong muốn nghiên cứu về những thành tựu và hạn chế của nó trên các phương diện nội dung và nghệ thuật của tiểu thuyết sau hơn nửa thế kỷ hình thành và phát triển, lúc này đang đứng trước những yêu cầu mới, những thử thách mới của chủ nghĩa hiện thực xã hội chủ nghĩa, nhằm làm sáng tỏ một số đặc điểm thi pháp thể loại (loại hình nhân vật, kết cấu và xung đột, giọng điệu, ngôn ngữ,...). Việc đặt vấn đề nghiên cứu về cấu trúc thể loại và các bình diện thi pháp của tiểu thuyết về đề tài xây dựng chủ nghĩa xã hội ở miền Bắc giai đoạn 1960-1975 không chỉ có ý nghĩa lý luận mà còn có ý nghĩa thực tiễn. Hy vọng rằng kết quả nghiên cứu sẽ đóng góp một phần vào công việc thẩm định một cách chính xác, khoa học và toàn diện hơn về giai đoạn văn học này. Với cái nhìn loại hình học lịch sử tiểu thuyết, chúng tôi mong muốn có thể xác định được những tiêu chí thể loại của loại hình tiểu thuyết thời kỳ chiến tranh cách mạng và xây dựng chủ nghĩa xã hội nói chung và tiểu thuyết về đề tài xây dựng chủ nghĩa xã hội ở miền Bắc giai đoạn 1960-1975 nói riêng.

2. Mục đích nghiên cứu

Trong lịch sử văn học Việt Nam sau 1945, thời kỳ 1960-1975 có những chuyển đổi quan trọng trong văn học và đời sống chính trị xã hội. Đây là thời kỳ được mở đầu với Đại hội Đảng lần thứ III - năm 1960, vạch ra Cương lĩnh xây dựng chủ nghĩa xã hội và kế hoạch 5 năm lần thứ nhất, thời kỳ cả nước tiến hành song song hai nhiệm vụ chiến lược. Trong hai nhiệm vụ đó thì nhiệm vụ chống Mỹ, giải phóng miền Nam đã được thực hiện trọn vẹn nhưng nhiệm vụ xây dựng chủ nghĩa xã hội vẫn còn phải tiếp tục trên cả hai miền Bắc - Nam.

Như vậy là bên cạnh sự thật lớn, hào hùng về hai cuộc kháng chiến chống Pháp và chống Mỹ vĩ đại trên cả tiền tuyến và hậu phương còn một sự thật khác của sự nghiệp xây dựng - sự thật đó đã sớm có mặt trong văn học miền Bắc từ đầu những năm 1960 mà âm điệu chung là phơi phới, lạc quan như được ghi nhận trong *Ánh sáng và phù sa* của Chế Lan Viên, *Bài thơ cuộc đời* của Huy Cận, *Bài ca mùa Xuân 61* của Tố Hữu: “Chào 61, đỉnh cao muôn trượng”, *Mùa lạc* của Nguyễn Khải, *Sông Đà* của Nguyễn Tuân, *Rẻo cao* của Nguyễn Ngọc, *Trăng sáng* của Nguyễn Ngọc Tấn, *Cỏ non* của Hồ Phương... Sự thật đó là đúng, nhưng chưa đủ,